

ATTILA ÉS HUNJAI

A HUN-MAGYAR történeti folytonosság, illetőleg azonosság gondolatának kétségtelenül döntő szerepe volt a magyarság történelmi tudatának kialakulásában. Már jóval azt megelőzőleg, hogy a romantika naiv lelkesedéssel hozzátartott a „hun-magyar hagyomány“ tudatos, tervszerű fejlesztéséhez és kiépítéséhez, e köré a gondolat köré kristályosodott évszázadokon keresztül a magyar történelem számtalan nagyjelentőségű eseménye. Nemcsak a nyugati keresztény krónikás nevezte hunoknak vagy avaroknak a pogány honfoglaló hungarusokat, mi magunk is megtettünk minden tőlünk telhetőt, hogy ébren tartsuk magunkban a régi félelmetes rokonok emlékét. Jól esett nemzeti büszkeségünknek hinni, hogy Attila a mi királyunk volt és az ő rettegett hunjai a mi őseink.

Alig másfél emberöltővel Szt. István után, még alig vert gyökeret az új magyar keresztény királyság intézménye, mikor máris felbukkan a hun-magyar gondolat egyik legjellegzetesebb nyoma. Salamon király német származású anyja, mint Herzfeldi Lambert évkönyveiben olvassuk (1071), egy mágikus ereklye-kardot ajándékozott Nordheimi Ottó bajor hercegnek, hogy a herceg e kard segítségével helyezze vissza fiát a magyar trónra, E mágikus kard — a hagyomány szerint az „Isten kardja“ — egykor Attilaé volt. Bármennyire mosolyog is a kritikus történész e naiv ereklyetiszteleten, el kell ismernie, hogy e ténynek jelentősége a XI. századi magyar történelmi tudatosság szempontjából minden kétségen felül áll. Lehet, sőt nagyon is valószínű, hogy a kérdéses kard valójában sokkal későbbi eredetű — hiszen kimutatták róla, hogy honfoglaláskori magyar munka! —, mégis a hozzáfűződő hiedelem, a történeti fikció a XI. században élő valóság. Maga az idegen királyné sem tud ellenállni a mítosz varázsának és az az a körülmény, hogy az állítólagos Attila-kardot akarja felhasználni a magyar trón visszaszerzésére, mutatja, hogy a jog és hatalom forrása az Árpád-dinasztia felfogása szerint már ebben az időben is a mitikus hun örökség volt.

Nem tudákos kombináció tehát, ha Anonymus Álmost Attila egyenes utódjának tartja, hanem a kortársak számára kétségbevonhatatlan mítosz, bármennyire vitatható legyen is e gondolat tényszerű igazsága. Különös erőre kap ez az Attila-kultusz később IV. László udvari papjánál, a krónikás Kézai Simonnál. Úgy látszik, a „kun király“ udvarában lábrakapott keleti, turániaskodó pogányos szellem közvetlenebbnek érezte kapcsolatát Attila hunjaihoz, mint Szt. Istvánhoz vagy Szt. Lászlóhoz. De nem halt ki a magyar uralkodóház „hun tradíciója“ az Árpádokkal sem. Mátyás király újra Attilát tartja mintaképének. A nagy magyar renaissance-uralkodó politikai céljai és személyes vonzalmai újra aktuálissá tették a hun-magyar kérdést.

Azóta szinte megszakítás nélkül állandóan napirenden volt e probléma. Nemzeti műveltségünk legkiválóbb képviselőinél, költőinknél és tudósainknál bukkant föl újra meg újra ez a gondolat, hol bizonytalanabb, hol határozottabb formában. A tudományban is voltak e gondolatnak egyaránt megszállott fanatikusai és hitetlen Tamásai. Egyesek Istentől rájuk mért szent feladatuknak tartották, hogy körömszakadtáig védelmezzék a közvetlen hun-magyar rokonság tételét. Mások hitetlenkedve csóválták fejüket, vagy kategórikusan a mesék világába utaltak minden hun-magyar tradíciót. Még nem is olyan régen Hunfalvy Pál és kortársai legjobb tudásuk szerint bizonyíthatgatták, hogy a magyarok legfeljebb csak az új hazában, a honfoglalás után hallhattak Attiláról és a hunokról. Így persze könnyű volt az egész hun-magyar kérdést a tudákos krónikások rovására írni. Ezzel a merev elutasítással szemben eredménytelen volt minden appellálás a hun rokonság ezeréves tanára. Hiszen tudjuk, voltak és vannak olyan

tévedésen sőt, gyakran egyszerű félreértésen alapuló történeti tételek, amelyek mégis sokszor évszázadokon át döntő befolyást gyakoroltak népek és kultúrák sorsára. Hogy a tévesnek tartott hun-magyar rokonság esetére csak egy közismert példát idézzünk, utalhatunk az ókori rómaiak Aeneas-mítoszára. A rómaiak trójai származásának történeti fikciója nemcsak Vergilius nemzeti eposzának alap gondolatát adta, hanem tényleg évszázadokon keresztül volt már Vergilius előtt is a római történeti tudatosság alap pillére. Miért ne lehetne ehhez hasonló történeti fikció a hun-magyar rokonság gondolata is? — mondták a szkeptikusok. Az érvek csatája e kérdésben még ma sem jutott nyugvópontra. Tudósaink egy része hallani sem akar a magyar-hun kapcsolatokról, a másik ragaszkodik hozzá.

De míg a tudomány legkiválóbb képviselői közös erővel fáradoztak nemcsak a hun-magyar kérdés, hanem az egész hun-probléma tisztázásán, addig a művelt nagyközönség hosszú ideig nem alkothatott magának még csak megközelítően világos képet sem e kérdés-komplexumról. A magyar közönség nagy része még ma is úgy gondolkozik a hunokról, mint gondolkozott századokkal ezelőtt. Ezen nem is csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy a mai magyar intelligencia a hunokra vonatkozó elképzeléseit legnagyobb részt első történelmi olvasmányainak emlékeképpen az iskolából hozta magával. És ha később volt is alkalmá egyes részletekben módosítani elképzeléseit, összefüggő áttekintést a tudomány újabb eredményeiről nem kaphatott. Nem volt olyan általános jellegű monográfia a hun kérdéstről sem a magyar, sem a külföldi tudományos irodalomban, amely megbízható kalauza lehetett volna az érdeklődőnek.

Ezen a hiányon akart segíteni a Németh Gyula szerkesztette új Attila-könyv, mely a Magyar Szemle kitérő könyveinek sorozatában jelent meg. — A történelem, archeológia, néprajz, nyelvészet és filológia együttes munkája hozta létre e kötetet, amelynek fejezetei a lehetőség szerint egységes felfogásra törekedtek. Ez az egységes felfogás természetesen nem jelenti azt, mintha az egyes fejezetek szerzői¹ lemondtak volna arról, hogy a problémát saját szemszögükből úgy ítélik meg, mint ahogy azt a rendelkezésükre álló anyag és tudományuk módszere lehetővé teszi. Ennek természetes következménye, hogy a részletekben ellenmondások is előfordulhatnak. A történész például, akinek feladata volt, hogy a hunok európai történetéről áttekinthető, lehetőleg plasztikus képet adjon, nem követhette mindig, lépésről-lépésre azt a kérlelhetetlenül szigorú, önmagával szemben is szkeptikus kritikát, amely a filológusnak és nyelvésznek természetszerű volt. Igazságtalan lenne ezért megrónunk, ha mérlegeljük azt, hogy e másik felfogásnak is megvannak a maga előnyei.

Az egész könyvre jellegzetes, hogy új és merész tudományos hipotéziseket úgyszólván egyik fejezetében sem ad. Természetesen a jegyzetekben itt-ott felbukkan egy-egy utalás arra, hogy az egyik vagy másik argumentum még nem szerepelt a tudományos irodalomban, de ez nem változtat azon, hogy a könyv mégis inkább összefoglaló jellegű. Ennek megfelelően a munka belső formája is folyamatos előadás és nem bizonyítás vagy tudományos polémia. A könyv végén közölt bőséges jegyzetanyag és bibliográfia már sokkal inkább a szakembernek, mint a nagyközönség számára készült.

Ha mármost az egész munka gondos átolvasása után mérleget állít a laikus olvasó, hogy mit is tanult hát voltaképpen a hun kérdéstről 270

¹ A fejezetek szerzői: Németh Gyula (Előszó, A hunok nyelve, Hírnök és magyarok), Ligeti Lajos (Attila hunjainak eredete, Az ázsiai hunok), Váczy Péter (A hunok Európában), Eckhardt Sándor (Attila a mondában), Fettich Nándor (A hunok régészeti emlékei). — A szöveget kiegészítik a Jegyzetek, Név- és tárgymutató, valamint I–XX. képmelléklet. A külsőleg is megnyerő, szép kiállítású könyv két térképe azonban, sajnos, nem eléggé áttekinthető, mint a magyar kézikönyvek térképmellékletei általában.

oldalon át öt szerzõtöl egyenként és összesen, azt hiszem meglepő eredményre jut. Az első benyomása talán mégis enyhe csalódás lesz. És ez így is van rendjén! Csak annak ér valamit a tudomány, aki nem fél attól, hogy csalódnia fog benne. Hogy az Attila-könyvnél maradjunk, csalódást érez az olvasó már csak azért is, mert látja, hányán és hányán bogozták már a múltban is hiába a hun kérdés ezernyi rejtélyét. De legfőbb csalódása mégis az lesz, ha észreveszi, mily félénk óvatossággal fogalmazzák meg az előtte fekvő könyv tudós szerzői látszólag legegyszerűbb állításait is. „Az európai hunok Ázsiából származtak, ahol hiung-nu néven már a Kr. e. századokban veszedelmes ellenségei voltak a kínai birodalomnak“ — írja Ligeti Lajos. De vajjon ugyanaz a nép volt-e a kettő? Hogyan viszonylottak egymáshoz a hiung-nu-k és a hunok fajilag? Erre Ligeti csak azt válaszolhatja, hogy a megbízható, tudományosan ellenőrzött antropológiai anyag alapján a kérdésre nincs felelet (29—31). Egy másik helyen (209) megemlíti Eckhardt Sándor Thuróczyval kapcsolatban, hogy a késői krónika feljegyzése szerint a magyar nép Detrét még a XV. században is „halalthalon detreh“-nek nevezte. Milyen könnyű lett volna ezzel a kifejezéssel kapcsolatban rekonstruálni az „ősi magyar hagyományt“, amelynek nyomai — ha nagyon akarjuk! — fellelhetők már akár Kézainál is! Hiszen már Kézai is megemlíti, hogy Detricus a cezumauri csatában halálos nyílsebet kapott, de aztán alig pár lappal alább, mintha misem történt volna, Detre újra felbukkan, hogy hódoljon Attilának. Ha az ember hallgathatna a szívére, bizony szebb megoldás lenne az ősi hagyomány mellett foglalni állást, mint józanul arról beszélni, hogy a késői magyar énekmondók a krónika anyagát használták fel és Kézai egyik ügyetlen ellenmondását dolgozták ki meseszerűen. Így szebb lenne, de amúgy talán igazabb, mert a tudomány nemcsak építő fantázia, hanem romboló kritika és folytonos kételkedés is. Ahhoz, hogy a tudós állandóan szem előtt tartsa eredményeinek hipotétikus jellegét, higgadtságra és önfegyelemre van szükség. A sok csak valószínű és feltételes jellegű állítás lehet a laikus számára kiábrándító, de ennél többet mondani nem lenne tudomány.

Egy másik fontos tanulsága az Attila-könyvnek, amit e helyen szükségesnek tartunk összegezni, abban áll, hogy bár új tudományos eredményeket nem adott, mégis az egész hun kérdést új formában fogalmazta meg. Hogy mi ez az új megfogalmazás, azt talán a következő rövid összefoglalásból érthetjük meg a legegyszerűbben. Ha ma egy népnevet hallunk, legtöbbször a név maga felkelti bennünk az illető többé-kevésbé egységes faji összetételű, nyelvű, társadalmi szervezetű és kultúrájú közösség képzetét. Például a francia név tartalmazza a nép, nyelv, társadalmi szervezet és kultúra egységét. Tévedés lenne azonban a hun népet is ennek analógiájára elképzelnünk. A hun sohasem jelölt faji, népi, nyelvi vagy kulturális egységet. A hun birodalom a legkülönbözőbb fajú, nyelvű és kultúrájú népek időnként változó kisebb vagy nagyobb konglomerátuma volt egy valószínűleg török fajú lovas nomád nép hegemoniája alatt. Minden meghódított nép természetesen átvette a hun nevet és így aztán nem csoda, hogy a török elem Attila birodalmában a mai tudományos felfogás szerint valósággal eltűnt a rengeteg indoeurópai, főleg iráni nép hatalmas tömegében. Nem kétséges ugyan, hogy Attila nemzetségében és törzsében a török elem volt túlsúlyban — erre mutatnak nemcsak nyelvészeti és antropológiai, hanem történeti tények is —, de arról, hogy az egész hun birodalom egységes török nyelvet beszélt volna, aligha lehet szó. Hiszen már Priszkosz, az Attila udvarában járó görög követ is kiemeli, hogy a „szkiták“ — így nevezi archaikus herodotoszi reminiscenciával a hunokat — kevert nyelvű nép. Megerősíti ezt az állítást a mai nyelvészet is. Hiszen tudjuk,

Attila családjában is egymás mellett fordulnak elő gót és török nevek is. Gót eredetűek az Attila, Bléda, Rua vagy Ruga és Laudaricus nevek, sőt indogermán eredetű az állítólagos hun nyelvből fennmaradt három közszó közül kettő, amelynek biztos magyarázata van: kamon és medos (mindkettő egy-egy ital neve). Természetesen találunk a hódító török elem nyelvéből magyarázható neveket is szép számmal; ilyenek: Mundzsuk „üveggyöngy“, Aibars „holdpárduc“, Arik an „tisza fejedelem“, Dengezikh „déli szél“, Imik, Ilek stb.

Még kevésbé lehetett a hatalmas kiterjedésű hun birodalomban egységes kultúráról szó. A birodalom kötelékébe tartozó népek túlságosan sokfélék voltak ehhez; nemcsak anyagi kultúrájuk volt vidékenként különféle árnyalatú vagy egymástól egészen eltérő, hanem művelődési formájuk és színvonaluk is egészen különböző lehetett. Épp ezért teljes bizonytalanság uralkodott hosszú ideig abban a kérdésben is, hogy a gazdag és változatos népvándorláskori archeológiai anyagnak, amely a mai Európa egyes országaiban és az ázsiai szepteppeöv hatalmas területein napvilágra került, melyik csoportját lehet hun hagyatéknak tekinteni.

Ha mégis legalább hozzávetőlegesen helyes képet akarunk alkotni a bennünket legközelebről érdeklő török fajú hunság kultúrájáról és életmódjáról, a lovas nomád török népek viszonyait és különösen törzsszervezetét kell tanulmányoznunk. Ebben viszont a hunokról szóló könyv is csak azt ismételheti, amit nálunk tíz évvel ezelőtt Németh Gyulának a Honfoglaló magyarság kialakulásáról írt munkája tett közismertté. Tudjuk, hogy a honfoglaló magyarság ugyanolyan lovas nomád, török társadalmi szervezetű nép volt, mint a hun birodalom vezető rétege lehetett. Mindaz, amit ebből a szempontból a magyarokról tudunk, többé-kevésbé érvényes lehet a hunokra is. Ha ebből a felfogásból indulunk ki, akkor igazi hunkérdés tulajdonképpen csak egy van: az Attila-probléma maga. A laza nomád török állam ezer apró egységből áll, amely birodalommá csak akkor alakulhat, ha egy lenyűgöző vezéregyéniség a számtalan törzset és ault saját politikai célja és tervei eszközévé tudja tenni. Az ázsiai hirtelen felemelkedő török vagy mongol nomád birodalmak végső rejtélye tulajdonképpen mindig a nagy történelmi vezéregyéniség, legyen az Attila, Temudzsin vagy Dzsingisz kán. Sokszor megpróbálták már ezt a folyamatot a nomád szervezetben fellépő gazdasági okokkal magyarázni, de mindez voltaképpen csak kitérés a valójában sokkal nehezebb probléma elől. Egyéniség nélkül sohasem volt igazi történelem és legkevésbé a török fajú népek-nél, ahol szinte minden birodalom annyira az egyéniség műve, hogy a „nagy fejedelem“ halála után a birodalom legtöbbször hamarosan fel is bomlik és ugyanúgy eltűnik az ismeretlenségben, mint előtte volt.

Sajnos, épp a nagy történelmi egyéniség ábrázolásából adhat legkevesebbet az Attila-könyv. Oly kevés az a hiteles anyag, amit számunkra Priszkosz és Jordanesz Attiláról hagyományoztak, hogy bele kell nyugodnunk, e rejtélyt sohasem fogjuk tudni megoldani.

A hun-magyar kérdés viszont annál biztosabb körvonalakban bontakozik ki előttünk. A magyarság szervezetében, sőt bizonyos fokig fájában is rokona volt a hunoknak. Bár a tradíció folytonosságát tudományosan nem igazolhatjuk, még sincs jogunk túlzó szkepszissel elutasítanunk a lehetőségét. Még kevésbé lehet okunk szégyenkezésre barbár őseink miatt. A hunok semmivel sem lehettek rosszabbak, mint a mai európai kultúrájuk őseinek legtöbbje. Az Attila-könyv ebből a szempontból is hasznos munkát végzett és méltán foglalhatja el helyét a magyarságra vonatkozó tudomány legjobb összefoglaló munkái között.

SZABÓ ÁRPÁD